

ГЕНЕЗА НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ СТУДЕНТІВ

Ольга ІГУМНОВА

Copyright © 2013

Постановка проблеми. Дослідження особливостей розвитку та актуалізації негативних психічних станів набуває особливого значення у період навчання студентів у ВНЗ, оскільки у цей час відбувається інтенсивний розвиток та формування структури особистості, її інтелектуальної, емоційно-вольової, мотиваційної сфер, системи ціннісних орієнтацій та Я-концепції як центральної ланки самосвідомості. Активізація та домінування таких станів деструктивно позначається на різних сферах життєдіяльності студентів, на перебігу процесів саморозвитку і самопізнання, зумовлює привласнення деструктивних стилів мислення та поведінкових схем й учинкових моделей. Отож проблема генези негативних психічних станів студентів потребує подальшого ґрунтовного вивчення для розуміння перш за все онтогенетичних особливостей їх функціонування і системного розвитку.

Аналіз наукових досліджень. Наявні психологічні роботи спрямовані на прикладні аспекти вивчення психічних станів у межах окремих галузей сучасної психології (О.А. Конопкін, Г.Б. Леонова, Н.І. Наєнко, Т.А. Немчін, Г.С. Нікіфоров, А.О. Прохоров, О.Я. Чебикін, Л.Р. Фахрутдінова, М.Г. Юсупов та ін.), розробку підходів до класифікації психічних станів (В.О. Ганзен, Л.В. Куліков, М.Д. Левітов, Є.П. Ільїн, А.О. Прохоров). Крім того, особливості перебігу окремих негативних психічних станів розглянуті у працях В.М. Астапова, Т.Ю. Артюхової, Є.О. Варбан, В.А. Гузенко, Г.Ш. Габдреевої, А.Л. Ербегеевої, Є.П. Ільїна, В.Г. Лашук, Н.О. Макарчук, С.М. Томчука, Є.В. Тополова, Т.Л. Шабанової, Ю.Л. Ханіна, М.В. Яцюк, а також особливості взаємозв'язку окремих психічних станів із властивостями особистості висвітлені у роботах Л.Г. Дикої, О.В. Махнач, А.О. Прохорова, О. Б. Цагареллі та ін.

Мета статті – теоретико-емпіричне дослідження та розробка моделі онтогенетичних особливостей перебігу негативних психічних станів студентів.

Виклад основного матеріалу. Пізнання процесу психічного розвитку та його закономірностей можливе завдяки розкриттю внутрішніх суперечностей, суб'єктного спричинення, логіки та можливостей самоздійснення людини, що є внутрішнім джерелом та рушійною силою такого розвитку. Пояснення природи психічних феноменів потребує їх структурної та функціональної диференціації (Г.С. Костюк) [15]. Психічні стани як складний інтегративний прояв психіки у сукупності її взаємозв'язків характеризуються цілісністю, складністю, інтегративністю, поліфункціональністю та поліструктурністю, що зумовлює важливість розгляду їх динамічної організованості упродовж певного часу. М.Д. Левітов психічний стан розглядає як “цілісну характеристику психічної діяльності..., у якій відображається своєрідність протікання психічних процесів залежно від усвідомлених предметів та явищ дійсності, попереднього стану та психічних властивостей особистості” [3, с. 20]. За В.О. Ганzenом, психічний стан – це цілісна, динамічна, рівнева та змістовна характеристика індивідуальної і водночас актуальної свідомості, що спричинена набором актуалізованих властивостей особистості [2]. А.О. Прохоров обґрунтував концептуальні положення про зв'язки та єдність психічних станів із переживаннями та поведінкою особистості, про зумовлення її психічного стану ситуацією. Останній розглядається як цілісна, активна реакція особистості на зовнішні та внутрішні впливи: “психічний стан – це відображення особою ситуації у вигляді стійкого цілісного синдрому в динаміці психічної діяльності, що виявляється у єдності поведінки та переживання у певному континумі часу” [8, с. 5].

Поняття “генеза” у психології розглядається у широкому сенсі та означає “зародження”, “походження”, “виникнення”, “утворення” та “процес розвитку, який призвів до певного стану, виду чи явища” [9]. Генеза природних та соціальних явищ, як відомо, досліджувалась та науково пояснювалась в

еволюційних теоріях дисциплінарного, між-дисциплінарного, загальнонаукового та філософського характеру. С.Д. Максименко підкреслює цілісність психічних явищ особистості, які сукупно становлять міжфункціональну психологічну систему. Особистість є складною системою, котра саморозвивається, тобто сама моделює і реалізує власну генезу, тоді як принцип системності обґрунтовує основні закономірності виникнення та розвитку психіки як єдиного цілого, розкриває структурно-динамічну організованість даної цілісності [6, с. 4].

Виникнення психічних станів первинно зумовлено особливостями взаємодії суб'єкта з різними ситуаціями життєдіяльності, у яких уреальнюються його психічні властивості, особистісні смисли, досвід, система ставлень до дійсності і самого себе. Відповідно до концепції А.О. Прохорова, детермінантами виникнення психічних станів є різноманітні ситуації, сам суб'єкт та особистісний смисл як їх системотвірний чинник [9].

Психологічна ситуація становить об'єктивну сукупність певних елементів середовища (подій, умов, обставин тощо), що здійснює стимулювальний, спричинювальний і корегувальний вплив на особистість. Вона задає просторово-часові межі реалізації активності суб'єкта та зумовлює його активність. Л.Ф. Бурлачук та Н.Б. Михайлова визначають ситуацію як сукупність елементів середовища, або як його фрагмент, що постає на певному етапі життєдіяльності суб'єкта [1]. А.В. Філіппов та С.В. Ковальов вважають, що ситуація – це продукт і результат активної взаємодії особистості і середовища, тобто це та локалізована дійсність, у якій переплетені всі відношення, зв'язки, що її утворюють. Тільки завдяки переживанню ситуації можливе її перетворення у суб'єктивні образи, уявлення, конструкти [4]. На думку Н.В. Чепелевої у складних ситуаціях у людини відбувається переорієнтація особистісних смислів, пошук нових смислоформ та перспективних траєкторій життя. Виходом з такої ситуації може бути оновлення власної позиції, системи відношень, віднаходження мети чи руйнування особистості [12]. Відтак психологічна ситуація – це результат більш-менш активної взаємодії людини як особистості із середовищем, що призводить до суб'єктивного виділення із об'єктивної реальності сукупності явищ, котрі організовуються в деякі цілісні утворення у зв'язку з її актуальною позицією.

Системотвірним чинником виникнення пси-

хічних станів є особистісний смисл (Б.Ф. Ломов), смислова система свідомості (А.О. Прохоров). Особистісний смисл формується у процесі життя особи, є індивідуалізованим відображенням її дійсного ставлення до ситуації, що усвідомлюється як “значуща для мене” та визначає особливості суб'єктивного усвідомлення зовнішніх умов та обставин. Основу такого смислу становлять мотиви, потреби, мета, установки, суб'єктивні відношення, спрямованість, рівень домагань, соціальні ролі, образ Я та інші утворення самосвідомості [5; 9].

До провідних чинників генези емоційної сфери у юнацькому віці належать соціально-психологічне довкілля становлення та самоствердження юні, умови становлення їх життєвої позиції, чинники формування особистості на попередніх вікових етапах розвитку. Внутрішні чинники – це біологічні й особистісні детермінанти, індивідуальні особливості суб'єкта, а зовнішні – обставини повсякдення, що впливають на особистість, вимоги життя та діяльності, правила та норми поведінки, об'єктивний світ речей і людей. Значущість ситуації для особистості, виокремлення в ній найбільш важливих дестабілізуючих обставин, умов, факторів, визначення ситуації як складної, напруженої, загрозованої, конфліктної, сукупно спричиняє виникнення негативних психічних станів студентів та зумовлює їх особливості, специфіку, перебіг, тривалість та інтенсивність [5; 9; 11].

Пропонуємо модель особливостей психологічної генези негативних психічних станів студентів (*рис.*). Так, навчання у ВНЗ істотно змінює соціальну ситуацію студента, що спричинено новими вимогами освітнього процесу та умовами навчальної діяльності (висока інтенсивність розумової роботи, пошук оптимального режиму праці і відпочинку тощо). Зовнішні фактори (екологічні, соціально-економічні, інформаційні, техногенні та ін.) здебільшого здійснюють негативну пряму чи опосередковану дію на самопочуття студентів; крім того вплив засобів масової інформації, молодіжної субкультури та матеріальних умов і постійне перебування у ситуації оцінювання також почасти вводять юнаків і дівчат у стрес і навіть дистрес [7].

Внутрішні та зовнішні чинники діють комплексно й одночасно, а тому зміни в навколишньому середовищі, у суспільстві, в організмі людини, вплив індивідуальних особливостей, попередніх душевних станів, знаходять певне усуб'єктнення і формовива в актуальних психічних станах студентів. Особливості перебігу,

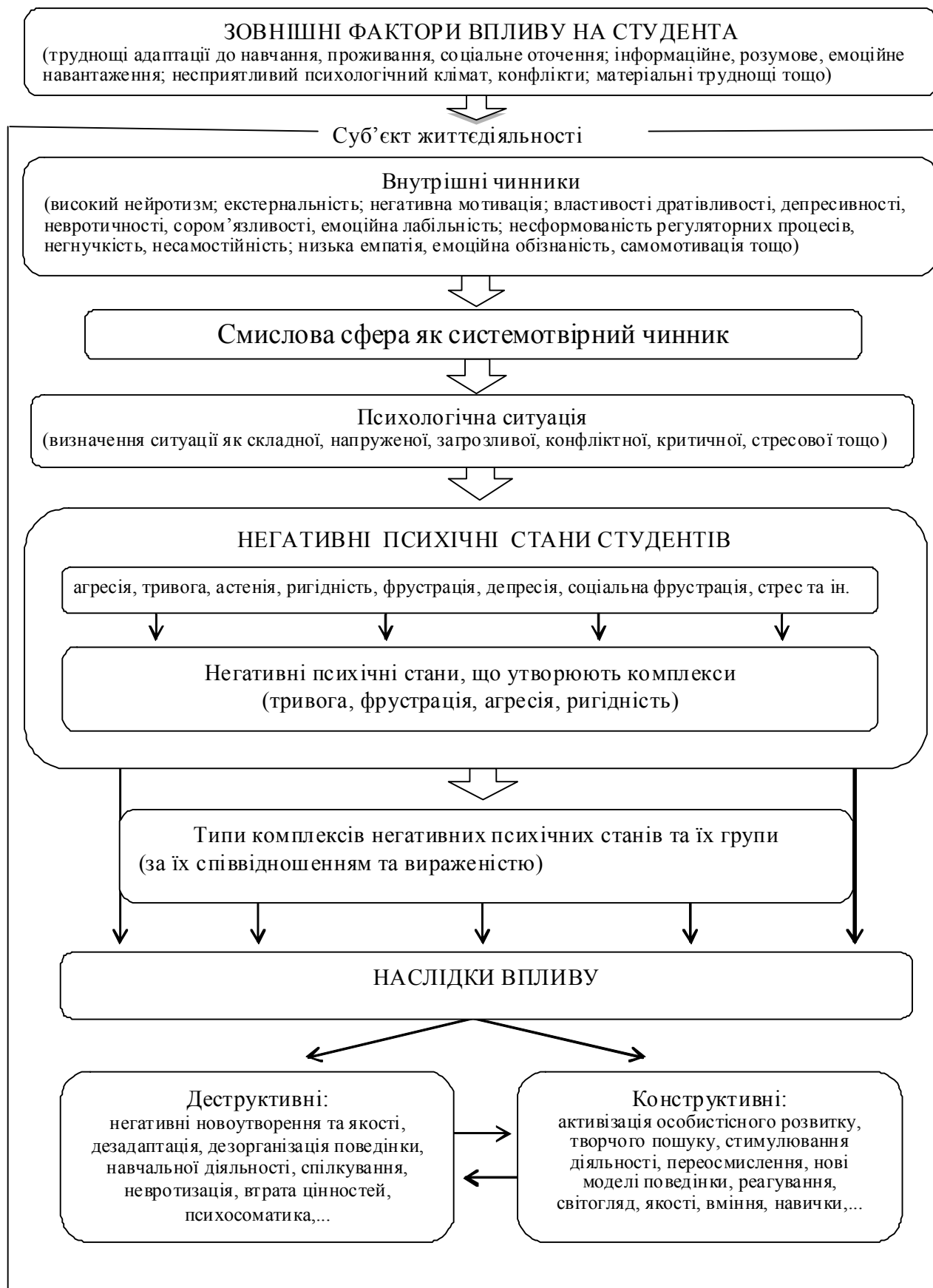

Рис.

Модель розвитку негативних психічних станів студентів

тривалість, інтенсивність протікання та реалізації негативних психічних станів – це своєрідна розгорнута картина індивідуально-психологічних властивостей особистості. І це підтвердило проведене нами емпіричне дослідження серед студентів гуманітарних та економічних спеціальностей Хмельницького національного університету. Встановлено, що сукупність вроджених індивідуально-типологічних особливостей (зокрема, підвищений нейротизм, екстравертованість), особистісних властивостей (висока дратівливість, емоційна лабільність, депресивність, сором'язливість, невротичність, реактивна та спонтанна агресивність, маскуліність, низька товариськість), негативна мотивація досягнень, екстернальний локус контролю, низький рівень емоційного інтелекту, несформованість основних регуляторних процесів та низька саморегуляція спричиняють розвиток негативних психічних станів студентів.

Дослідження особливостей динаміки розвитку характерних негативних психічних станів студентів упродовж навчання у ВНЗ показало, що стани соціальної фрустрації, астенії, стресу та депресії у студентів виявляються не на всіх рівнях інтенсивності, зокрема, відсутні високі рівні їх прояву та мають тенденцію до поступового зниження до четвертого курсу. Навпаки, стани тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності діагностуються протягом усього періоду навчання на всіх рівнях прояву в різноманітних поєднаннях, що вказує на те, що ці стани є типовими для студентів. Переживання таких станів відбивається у відповідних діях, учинках, поведінці студентів різного рівня адекватності та передбачуваності, становить результат взаємодії різних компонентів, сторін, структур і підструктур особистості, її актуального психоемоційного стану та ситуації життєдіяльності. Такі стани у студентів супроводжуються внутрішнім напруженням, дискомфортом та певним зниженням енергетичного потенціалу, призводить до новоутворень особистості, тобто до продукування нових узагальнень, смислів, значень, властивостей, знань, операцій, цінностей, ставлень до себе та інших, що зумовлює перехід або у стабільний, оптимальний стан, або призводить до подальшої їх дезорганізації, дезадаптації, збільшення кількості та тривалості негативних станів, формує аналогічні риси і досвід внутрішніх деструктивних дій.

Згідно з працями А.О. Прохорова, закріплення і стабілізація найбільш значущих, ха-

рактерних психічних станів за певний період часу сприяє утворенню стійких зв'язків між ними та формуванню комплексів станів, зокрема, комплексів негативних психічних станів різного ступеня вираженості, з різноманітним характером поєднання та зв'язку, що може підсилювати їх взаємну дію, або ж навпаки – гальмувати, підтримуючи їх актуалізацію лише за певних умов життєдіяльності студента. Кожний окремий психічний стан у межах комплексу виконує свою функцію та забезпечує тривалість, стійкість взаємодії психічних процесів і властивостей, їх розвиток і формування як інтегральних, комплексних властивостей особистості, сприяє їх вираженості, динамічності у форматі соціальної діяльності. Утворені зв'язки між станами у комплексах формують відносно замкнені системи, які характеризуються високим рівнем зв'язаності, цілісності, стійкості та пластичності. Високий рівень зв'язаності забезпечує якісну своєрідність системи станів, її відмінність від систем психічних процесів та систем психологічних властивостей. Стійкість зв'язків між станами в комплексах забезпечує цілісність психічної діяльності, а пластичність – можливість переструктурування та адаптації відповідно до вимог повсякдення [9].

Таким чином, проведення дослідження негативних психічних станів студентів протягом навчання неможливо без урахування їх взаємозв'язків у комплексах, що закономірно вимагає вивчення як структур тих комплексів, так і їх феноменології. Крім того, важливо виокремити їх базові типи. За А.В. Фурманом типологізація – це логіко-методологічна процедура, що ґрунтується на “типізації як на відборі та систематизації найістотнішого, закономірного, соціально значущого як у людських характеристиках, так і в соціальних обставинах, що їх зумовили”, тому тип – це завжди сукупність ознак або параметрів, що утворюють внутрішньо стійке ядро взаємозалежностей [13, с. 131; 14].

Спочатку подамо визначення. *Комплексоутворювальний негативний психічний стан* – це психодуховний стан, який актуалізований упродовж певного періоду життєдіяльності суб'єкта, стійко виявляється на всіх рівнях вираженості та утворює сукупність взаємозв'язків з іншими негативними станами. *Комплекс негативних психічних станів* – сукупність, поєднання комплексоутворювальних та інших негативних психічних станів певної організованості, що об'єднані стійкими взаємозв'язками протягом певного часу, і спричинені набором актуалізованих властивостей

особистості. Тип комплексу негативних психічних станів (ТКНПС) виокремлюється за співвідношенням та вираженістю комплексуютьовальних негативних станів, що визначає їх структурну організованість та характеризується індивідуальним особистісним профілем.

Запропоноване структурування надає змогу подальшого формування окремих типів комплексів за різними ознаками залежно від вимог дослідження. Так, у випадку, коли виокремлено, наприклад, два комплексуютьовальних стани, кожен з яких має три рівні вираженості, то потрібно розглядати та вивчати дев'ять типів комплексів; у випадку трьох комплексуютьовальних станів з двома рівнями вираженості здебільшого виділяється вісім типів комплексів, а з трьома рівнями – вісімнадцять типів і т. ін.

Результати проведених емпіричних досліджень показали, що комплексуютьовальними негативними психічними станами є стани тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності, котрі стабільно виявляються на всіх рівнях розвитку упродовж навчання студентів у ВНЗ, об'єднані системою кореляційних зв'язків між собою та іншими негативними станами. За співвідношенням та вираженістю зазначених станів виокремлено шістьнадцять типів вказаних комплексів (наприклад, висока тривожність – низька фрустрація – низька агресія – низька ригідність; висока тривожність – висока фрустрація – висока агресія – низька ригідність і т. п.). За ознакою кількості комплексуютьовальних станів високого рівня розвитку обгрунтовано п'ять груп (один стан високого рівня – I-а група, два таких стани – II-а група, відповідно, три та чотири стани – III-я та IV-а групи, всі стани на низькому рівні – 0-а група).

За результатами емпіричного дослідження загальна кількість студентів з негативними психічними станами становить 82,56%, а їх розподіл за групами ТКНПС є таким: I-а група – 27,69%; II-а група – 23,59%; III-я група – 20,51% та IV-а група – 10,77%. Кількість студентів 0-ої групи – 17,44%. Доведено, що активація комплексу негативних психічних станів утворює макродомінанту, яка виявляється у підтримці, посиленні та сприянні стійкості всього комплексу в поточному часі та слугує основною характеристикою фону навчально-професійної діяльності студентів. Утворення таких комплексів у студентський період життєреалізування не тільки порушує ефективне функціонування психічної організації юні в цілому, знижує якість протікання

та актуалізацію психічних процесів, а й сприяє формуванню негативних особистісних властивостей і новоутворень.

Встановлено, що наслідки впливу негативних психічних станів на внутрішній світ студента можуть бути деструктивними та конструктивними. У першому випадку наявний яскраво виражений негативізм при низькому рівні розвитку механізмів саморегуляції, що виявляється в дезорганізації як психічної, так і навчальної діяльності, в порушенні міжособистісних стосунків, у зниженні адаптивних можливостей, у формуванні негативних особистісних новоутворень, у невротизації й у виникненні психосоматичних захворювань і навіть суїцидальних намірів. Натомість конструктивні наслідки негативних психічних станів полягають в активізації внутрішніх ресурсів студентів, спрямованих на подолання труднощів, на усунення чи зміну зовнішніх та внутрішніх умов виникнення емоційної ситуації, на утворення нових динамічних стереотипів, на зростання пошукової активності та креативності під час виходу із складної ситуації. Усе це сприяє переосмисленню, перебудові значущих смислів, виникненню нових знань, умінь, норм, цінностей, поведінкових моделей, що зумовлює активізацію механізмів саморозвитку, саморегуляції, особистісного зростання.

ВИСНОВКИ

1. Психічні стани – це складне, інтегративне, цілісне поліфункціональне та поліструктурне явище психічного повсякдення особистості. Виникнення негативних психічних станів спричинене особливостями суб'єкт-ситуаційної взаємодії людини, що головню зумовлена її смисловою системою та формує конкретну власне психологічну ситуацію.

2. Вивчення негативних психічних станів у період навчання студентів у ВНЗ є актуальним проблемним завданням, що потребує застосування системного підходу при дослідженні особливостей розвитку зазначених станів та з урахуванням їх різноманітних взаємозв'язків, що утворюють відповідні комплекси й мають певні тенденції власної феноменології.

3. В емпіричному дослідженні виокремлено негативні психічні стани студентів, що актуалізуються протягом їхнього навчання у ВНЗ, мають стійкий формовияв на всіх рівнях вираженості та утворюють окремі комплекси. Мовиться про комплексуютьовальні негативні психічні стани і про їх типологізовані комп-

лекси, що уможливило деталізацію онтогенетичних детермінант та особливостей розвитку у студентському віці.

4. Розроблено модель особливостей генези негативних психічних станів студентів, що охоплює зовнішні фактори впливу на студента і внутрішні чинники й одночасно розкриває внутрішню логіку виникнення цих станів, утворення їх комплексів і виявляє наслідки самовпливу на духовне життя студентів.

5. Подальшим напрямком дослідження є розробка моделі психокорекції негативних психічних станів студентів, перевірка ефективності розробленої програми психокорекції з урахуванням змін у вираженості комплексуютьоворювальних станів та розподілі студентів за їх типологічними групами комплексів.

1. Бурлачук Л.Ф. К психологической теории ситуации / Л.Ф. Бурлачук, Н.Б. Михайлова // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23, № 1. – С. 5–17.

2. Ганзен В.А. Системный подход к анализу, описанию и экспериментальному исследованию психических состояний человека / В.А. Ганзен, В.Н. Юрченко // Психические состояния: Межвуз. сб. ст. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – № 10. – С. 3–23.

3. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека / Н. Д. Левитов. – М.: Просвещение, 1964. – 344 с.

4. Логинова Н.А. Развитие личности и ее жизненный путь / Н.А. Логинова // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Издательство “Питер”, 2000. – С. 238–246.

5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 157 с.

6. Методологічні основи дослідження кризових явищ генези особистості. Масименко С.Д. / Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 13. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 780 с.

7. Подольский А.И. Исследование учебной деятельности студентов / А.И. Подольский // Вопросы психологии. – 1990. – № 5. – С. 176–177.

8. Прохоров А.О. Теоретические и практические аспекты проблемы психических состояний личности / А.О. Прохоров. – Самара, 1991. – 113 с.

9. Психология психических состояний: Сб-к статей. – Вып. 4 / под ред. А.О. Прохорова. – Казань: Изд-во “Центр инновационных технологий”, 2002. – С. 131–144.

10. Петрушенко В.Л. Тлумачний словник основних філософських термінів / В.Л. Петрушенко. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2009. – 264 с.

11. Чебыкин А.Я. Генезис эмоциональных особенностей у детей разного возраста и пола / А.Я. Чебыкин, И.В. Мельничук. – Одесса: ЮНЦ АПН Украины, 2004. – С. 21–29.

12. Чепелева Н.В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта / Н.В. Чепелева // Психологічна герменевтика. – К., 2002. – С. 3–13.

13. Фурман А.В. Идея професійного методологування: [монографія] / А.В. Фурман. – Ялта–Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.

14. Фурман А.В. Методологічне обґрунтування багаторівневості парадигмальних досліджень у соціальній психології / А.В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2012. – № 4 – С. 78–126.

15. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении: [монографія] / В.А. Татенко. – К.: Видавничий центр “Просвіта”, 1996. – 404 с.

АНОТАЦІЯ

Ізумнова Ольга Борисівна.

Генеза негативних психічних станів студентів.

У роботі запропонована модель онтогенетичних особливостей перебігу негативних психічних станів студентів ВНЗ, що побудована з позицій системного підходу та за результатами проведених емпіричних досліджень, які враховують взаємозв'язки цих станів у формі комплексів із їх структурно-функціональною організованістю, що уможливорює їх вивчення як складного, інтегративного, холистичного явища повсякденного психічного життя юні.

Ключові слова: суб'єкт життєдіяльності, студентський вік, негативні психічні стани, генеза, тривожність, фрустрація, агресія, ригідність, комплексуютьоворювальні психічні стани, комплекси і типи негативних психічних станів.

АННОТАЦИЯ

Изумнова Ольга Борисовна.

Генезис негативных психических состояний студентов.

В работе предложена модель онтогенетических особенностей функционирования негативных психических состояний студентов ВУЗа, которая построена на основании системного подхода и результатов проведенных эмпирических исследований, которые учитывают взаимосвязи этих состояний в виде комплексов с их структурно-функциональной организованностью, что позволяет изучать их как сложное, интегративное, холистическое явление повседневной психической жизни юношей и девушек.

Ключевые слова: субъект жизнедеятельности, юношеский возраст, негативные психические состояния, генезис, тревожность, фрустрация, агрессия, ригидность, комплексобразующие психические состояния, комплексы и типы негативных психических состояний.

ANNOTATION

Izumnova Olga.

Genesis of Negative Psychological States of Students .

The article offers the model of onto-genetic features of the course of negative psychic states of students of higher establishments, which is built from the positions of system approach and on the results of conducted empirical researches, which account interrelations of these states in the form of complexes with their structural-functional organization, which makes it possible to study them as a complex, integrative, holistic phenomenon of the everyday life of young people.

Key words: subject of life, student age, negative psychic states, genesis, anxiety, frustration, aggression, rigidity, complex-generated psychic states, complexes and types of negative psychic states.

Надійшла до редакції 17.08.2013.